

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI
DOKTORI ISKOLA

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Fejős Sándor

Művelődés és kultúra a dualizmus kori Magyarországon (1867–1918)

Témavezető:

Dr. habil. Zakar Péter

főiskolai tanár

Szeged

2018

I. Témaválasztás, a téma jelentősége

Doktori disszertációm Magyarkanizsa dualizmus kori művelődéstörténetét dolgozza fel, az adott korszak kulturális életének négy meghatározó színterén – az oktatásügy hiánypótló törekvésén, a virágkorukat élő társadalmi szervezetek közösségformáló erején, a helyi sajtó megjelenésének szerepén, és a régióban kibontakozó új iparágak, a gyógyturizmusnak a fejlődésén – keresztül.

A témaválasztásnál a szülőföld iránti ragaszkodás és tisztelet motivált, ugyanis már egyetemi tanulmányaim során kezdtem meg ez irányú kutatásaimat, amelynek eredményeképpen feldolgoztam a magyarkanizsai gyógyfürdő történetét. A Délvidék Kutató Központ tagjaként a Délvidék dualizmus korának művelődés és kultúrtörténetét vizsgálom, különös tekintettel az észak-bácskai régió – kiemelten Magyarkanizsa – vonatkozásában. Néhány évvel ezelőtt felmerült az ötlet, hogy a Szegedi Tudományegyetem történészei - a helytörténeti kutatókkal összefogva – megírják a város 1848 és 1945 közötti időszakának eseményeit. A nyomdakész állapotban lévő, 2018-ban megjelenő *Magyarkanizsa monográfiája (1848–1945)* című kötet szerkesztőjeként, illetve a századforduló eseményeit feltáró rész szerzőjeként igyekeztem a munkám során a szerzőtársaim, és az általam publikált – a témára vonatkozó – legújabb kutatási anyagait felhasználni, ismertetni.

A dolgozatom felépítésekor fontos szempontnak tartottam, hogy bemutassam Magyarkanizsa történetének 1868 és 1918 közötti időszakát, hogy komplex képet kaphassunk a település politikai, gazdasági és társadalmi eseményeiről. Az említett periódus részletezése során kiemelt szerepet kap a váltsági szerződés megvalósulása, a járásbíróság ügye, valamint a községi törvény elfogadása révén nagyközséggé formálódó Ókanizsa közigazgatási struktúrája. Minden ellentmondásával együtt a századforduló időszaka Magyarkanizsa gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődését tekintve a legprosperálóbb ciklus, hiszen a település ekkor szerzett második alkalommal városi rangot, ráadásul a legnagyobb beruházások (új városháza, iskola, téglagyár, modern gyógyfürdő) is ehhez a korszakhoz köthetőek. A gazdasági, társadalmi változások mellett a művelődés és kultúra területén is végbement a modernizáció. A polgárosodás átalakította a különböző társadalmi rétegek életstílusát, a polgári életmódváltás tényezői közé tartozott, hogy divatba jött az olvasás, a színházba járás, a társasági élet, a sport, a fürdőzés, a szabadidő értelmes eltöltésének igénye. A művelődés és kultúra fejlődésének egyik fő oka a magasabb műveltségi szint iránti igény megnövekedése. Másrészt a dualista

állam intézményrendszerének kialakításakor a polgári állam az egyre inkább gyarapodó szakemberigényt igyekezett kielégíteni. A modern magyar polgári állam kiépülése és működése – a törvényhatósági (1870) és a községi (1871) törvény révén az önkormányzatok újjászervezése, a közigazgatás folyamatos differenciálódása, szakszerűbbé tétele, a polgárosodást előmozdító jogszabályalkotás – az adminisztráció növekedését, valamint a tisztviselői rétegprofesszionizálódását eredményezte. Az iskolai végzettséghez kötött szaktudás már a kisváros mikrokörnyezetében is alapkövetelménnyé vált a századfordulón. A források alapján Magyarokantizsa dualizmus kori kulturális életét, művelődéstörténeti helyzetét – mennyiségére, illetve tartalmi súlyát tekintve is – érdemesnek tartottam doktori disszertáció keretében feldolgozni.

II. A kutatás módszertana és forrásai

Disszertációm fő irányvonala, a dualizmus kori művelődés és kultúra általam kijelölt négy színterének prezentálása, a város politikai, gazdasági és társadalmi életére gyakorolt hatásának vizsgálata. Elemzésem során igyekeztem rávilágítani, hogy a közművelődés területén tanulmányozott szektorok milyen mértékben befolyásolták a település urbanizációs törekvéseit, illetve miként instruálták a kapitalizálódó gazdaság új ágazati struktúráinak a kialakítását.

Az oktatásügy, az egyesület, a helyi sajtóorgánusok, és a fürdőberuházás tárgyalásakor is figyelemmel kísértem a korszakra vonatkozó országos és regionális törekvések fő áramlatait, a mikrokörnyezetre gyakorolt impulzusainak fő ismérveit. A vizsgálatok folyamán az analitikus módszert alkalmazva, a statisztikai kimutatások eredményeinek értékelésével kíséreltem meg a közművelődés különböző szegmenseinek törekvéseit prezentálni.

Az 1868-as népoktatási törvény rendkívül pozitív hatást gyakorolt Ókanizsa nagyközség oktatásügyének fejlődésére. Növekedett a tanköteles gyermekek számaránya, az írástudatlanság pedig csökkenő tendenciát mutatott. A fejezetben kitértem a községi és felekezeti típusú alsó fokú oktatási intézmények kérdéseire, a nagyközség képviselő-testületének küzdelmére, amelynek során a felekezeti iskolákat községi jellegűvé próbálták átalakítani. A település különféle iskola típusainak felvázolásán túl – statisztikai ábrával nyomatékosítva – elemeztem a helyi tanerő, valamint a tanköteles gyermekek létszámának növekedési mutatóit, a fejlődési irányvonalának legfontosabb tényezőit.

Dolgozatom művelődéstörténeti részének második színtere a társadalmi egyesületek témaköre, amelynek keretében a kutatásaim a dualizmus kori magyarkanizsai egyletek szerepének megítélésére, továbbá a mikrokörnyezetre gyakorolt hatására irányultak. Vizsgálatom során igyekeztem pontos képet adni arról, hogy mely társadalmi csoportok milyen céllal hoztak létre civil szerveződések, illetve milyen mértékben járultak hozzá a művelődés és kultúra helyi, valamint regionális fejlődéséhez. A téma újszerű feldolgozása folyamán az általam fellelt 48 városi önszervező egyesületet analizáltam funkciójuk és társadalmi-réteg jellemzőik szerint. A vizsgálatok értékeit összehasonlítottam a magyarországi társadalmi egyesületek országos szintű (az 1878-as statisztika alapján készített) felmérés adataival.

A helyi sajtó tanulmányozása során – követve Gyáni Gábor újfajta társadalomtörténeti szempontú vizsgálódásának aspektusait – a hagyományos, leíró, kizárólag a tartalomra koncentráló, és ezáltal a társadalmi–kulturális kontextust figyelmen kívül hagyó vizsgálatot kiegészítve az értelmező, analitikus megközelítés módszerével igyekeztem bemutatni a két helyi hetilap, a *Kanizsai Újság* és a *Kanizsai Ellenőr* társadalmi–kulturális szerepét. A módszer lényege, hogy nem pusztán az újságra, mint végtermékre koncentrálok, hanem az előállítás folyamatában részt vevő vállalkozók (kiadók), a szerkesztők, valamint a szerzők céljait, továbbá az olvasóközönség társadalmi bázisát, illetve kulturális, szociológiai hátterét is prezentálja. Az analízis során kikristályosodik, hogy a XX. század elejétől már kapitalista vállalkozásként működött, véleményformáló tömegsajtó mely társadalmi csoportokra és miként tud hatást gyakorolni. Nem elhanyagolható szempont, hogy a sajtótermék eladásából keletkező profiton kívül milyen egyéb, szekunder célokat igyekezett megvalósítani a vállalkozó.

A negyedik – a magyarkanizsai gyógyfürdő történetét ismertető – fejezet kapcsán, a növekedési pályán mozgó országos fürdőkultúra, továbbá a XIX–XX. század fordulóján formálódó délvidéki szikósfürdők társadalmi-gazdasági jellemzőit tanulmányoztam. Egy új tudományág, a balneológia, illetve a dualizmus korában fellendülő ipari ágazat, a turisztika funkciójának kiemelését fontosnak tartottam. A Monarchia fürdőkultúrájának létrejöttét és fejlődését több fontos tényező befolyásolta. A polgárosulással járó differenciáltabb munkamegosztás során felmerült a szabadidő értelmes eltöltésének igénye. Ezzel párosult a kapitalista vállalkozó szellem befektetési vágya egy új, formálódó iparágba, a turizmusba.

Kutatásaim során a magyar és szerb nyelvű szakirodalom, illetve a helytörténeti munkák ismerete mellett főleg primer forrásokat dolgoztam fel. A zentai Történelmi Levéltár Magyarkanizsára vonatkozó iratait, Magyarkanizsa rendezett tanácsú város 1870–1914 közötti

közgyűlési jegyzőkönyveit (F. 004.), a Városi Katonai Parancsnokság (F. 096.) dokumentumait, illetve a helyi lapok gyűjteményeit (F. 435.) tekintetem meg. A társadalmi egyesületek alapszabályait feltáró anyagait a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának belügyminisztériumi általános irataiban (K. 150), a zentai Történelmi Levéltárban (F 034.), valamint a Délvidék Kutató Központ Archívumában kutattam. Ezen kívül a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárnak halotti anyakönyveit, továbbá a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár adatbázisát vizsgáltam. A helyi oktatásügy feldolgozása kapcsán az Országos Széchényi Könyvtár törzsgyűjteményében fellelhető magyarkanizsai elemi iskolai értesítőket tekintetem meg. A primer forrásként számon tartott, az 1900-as évek első évtizedében megjelent *Kanizsai Újság* és *Kanizsai Ellenőr* rendkívül sok információval szolgált politikai, gazdasági és társadalmi ügyekben. A *Kanizsai Újság* (1909–1915) és a *Kanizsai Ellenőr* (1911–1914, 1915, 1918) magyarországi és szerbiai közgyűjteményekben – Országos Széchényi Könyvtárban, zentai Történelmi Levéltárban, valamint a magyarkanizsai „József Attila” Könyvtárban – megtalálható összes példányát felhasználtam. A gyógyfürdő történeti részének megírása során a zentai Történelmi Levéltárban fellelhető, a témával kapcsolatos forrásanyagot: A kanizsai csodafürdő iratai 1908–1913. (F. 004.), Kanizsai Gyógyfürdő Szakosított Utókezelő Intézet (1963–2012). Zavod za specijalizovanu rehabilitaciju „Banja Kanjiža” (F. 770.) átvizsgáltam.

III. Főbb eredmények

Disszertációmban a kulturális élet meghatározó színterein keresztül (oktatás, társadalmi szervezetek, sajtó, fürdőkultúra) igyekeztem rámutatni a délvidéki kisváros dualizmus kori közösségi művelődésének legfontosabb mozzanataira, fejlődésére, illetve egyes szegmenseinek hiánypótló törekvéseire.

A dolgozatomban rávilágítottam, hogy a dualizmus korában végbement gazdasági és társadalmi változások döntően befolyásolták a délvidéki kisváros mindennapi életet. Az árvízmentesítés kapcsán a kanizsai kubikusok tanúbizonyságot tettek rendkívüli munkabírásukról, a városatyák pedig a szervezőképességükről, a szakmai kompetenciáikról. A közegészségügy javulásának köszönhetően sikerült visszaszorítani a rengeteg halálos áldozatot szedő járványokat, csökkentve némileg a gyermekhalandóság legelszomorítóbb statisztikáit. Ugyanakkor a művelődés és a kultúra különböző területein keresztül (oktatás, társadalmi szervezetek, sajtó stb.) a fejlődés tendenciái nyomon követhetőek. A fokozatosan gyarapodó polgári réteg közművelődés iránti igénye megnőtt, ennek következtében a műveltségi szintje emelkedett.

Megállapítottam, hogy a magyarkanizsai oktatásügy – minden ellentmondásával együtt – hatalmas fejlődésen ment keresztül a dualizmus időszakában. A közoktatás modernizációja rendkívül pozitívan hatott Magyarkanizsa kulturális életére. A népoktatási törvény elfogadásával, illetve annak a gyakorlatban történő alkalmazásával, az új óvodák, iskolák létesítésével jelentős mértékben csökkent az írástudatlanok és iskolázatlanok száma a városban. Az általános műveltségi szint növekedése a képzett oktatók, tanítók munkájának, valamint a helyi viszonyokhoz mérten jól felszerelt oktatási intézményeknek köszönhető.

Kutatási eredményeimet publikálva bemutattam, hogy a helyi társadalmi egyesületek, civil szervezetek – befolyásolva a polgárosodó város ízlésvilágát, kedélyállapotát és műveltségi szintjét – pozitív hatást gyakoroltak a helyi kultúra fejlődésére a dualizmus korában Magyarkanizsán. A színvonalas társasági élet, a színjátszás, a zene és a sport a formálódó közösség mindennapjává vált. Az egyesületek önzetlenségükkel, karitatív tevékenységükkel, a közösség iránti felelősségvállalásukkal jó példát mutattak mikrokörnyezetük széles rétegének a századfordulón. Kultúraközvetítő szerepük is figyelemre méltó, hiszen az olvasóegyesületekben, önképző körökben a műveltségi szint emelésén túl igényt tartottak a szakmai tájékozottságuk szélesítésére, az új ismeretek elsajátítására. Munkám során 48 magyarkanizsai egyesület

működést tártam fel. Statisztikai elemzést készítve megállapítottam, hogy az országos tendenciával egybevetve a magyarkanizsai egyletek funkciójuk és társadalmi-réteg jellemzőik vonatkozásában követték az országos trendeket, ugyanakkor kevesebb a réteghez nem köthetőek számaránya az országos átlaghoz viszonyítva, viszont a polgári-értelmiségi egyesületek kategóriájában több, mint a kétszerese az országos eredménnyel összehasonlítva.

Disszertációmban megvizsgáltam, hogy a helyi lapok megjelenésükkel (*Kanizsai Újság*, *Kanizsai Ellenőr*) miként igyekeztek évszázados hiátust pótolni a helyi közösség kulturális életében. Dolgozatomban kísérletet tettem arra, hogy rávilágítsak a megkésve megjelenő – sok tekintetben a kiegyezés utáni évtized politikai sajtójának mintáját követő – magyarkanizsai hírlapkiadás és a település rendezett tanácsú várossá válásának ok-okozati viszonyára. A hetilapok tartalmi-leíró elemzésén túl rávilágítottam a sajtó, mint vállalkozás társadalmi-gazdasági hátterére is, a kiadó üzleti érdekeinek, a helyi politikai életben betöltött szerepének ismertetése révén. Megállapítottam, hogy főként a *Kanizsai Újság*, de némiképp a *Kanizsai Ellenőr* c. hetilap is a bulvárhírek megjelenésével, a folytatásos korabeli regények közzétételével, valamint az üzleti szellemben működtetett sajtóvállalkozások létrehozásával nagyban hozzájárult a modern tömegsajtó megteremtéséhez a késő-dualizmus kori Magyarkanizsán.

Disszertációmban, a kanizsai gyógyfürdő történetét feltáró fejezetben egy új iparág, a turisztika meghonosodását, annak társadalmi-kulturális aspektusait vizsgáltam. Igyekeztem rámutatni, hogy a polgárosodó, rendezett tanácsú város vezetése a helyi magáncégek, részvénytársaságok kapitalista vállalkozó kedvét miként kívánta ösztönözni. Ennek a legekleatásabb példája a helyi vállalkozó csoport révén megvalósult gyógyfürdő-beruházás. Az 1912-ben megkötött koncessziós szerződés alapján az önkormányzat az építkezéshez szükséges ingatlanokat az Ártézifürdő Részvénytársaságra átruházta. Ennek fejében a társaság a befektetéshez szükséges tőkét biztosította, illetve egy modern, a polgári igényeket kielégítő fürdő felépítését és üzemeltetését vállalta.

Ezzel szemben a századfordulón – a rádió mellett – a kommunikáció forradalmát megtestesítő telefonközpont kialakítását elodázták, ráadásul a tőkeerős gyárat, az iparfejlesztést ösztönző nagyvállalatokat sem sikerült a térségünkbe csalogatniuk. Az 1908-tól városi rangot szerző Magyarkanizsa hatalmas lehetőség küszöbén állt, amit az idő rövidsége, illetőleg a történelem addigi legszörnyűbb és legvéresebb háborúja miatt kiaknázatlanul hagyott. Nem elhanyagolható tény azonban, hogy az impériumváltást követően (1920) a megváltozott politikai, gazdasági viszonyok között is sikerült megőrizni a művelődés és kultúra

területén elért sikereket. Bizonyítékként szolgál a dualizmus kori gyökerekből táplálkozó iskolák, civil szervezetek jól érzékelhető kontinuitása a város két világháború közötti időszakában.

IV. A szerző a disszertáció témájához kapcsolódó publikációi

–*A Csodakút. A kanizsai gyógyfürdő története.* Szeged, 2008.

–*A Csodakút.* In: Kanizsa kincsei. Magyarkanizsa Község helyi értéktára. Szerk.: Fejős Sándor–Forró Lajos–Mózes Anita. Szeged, 2014. 125–128.

–*A fürdő kultúra elterjedése a dualizmus kori Magyarkanizsán.* In: Fejezetek a Délvidék múltjából. Szerk.: Döbör András–Forró Lajos–Zakar Péter. Szeged, 2018. 49–80.

–*A kanizsai gyógyfürdő története.* In: Belvedere Meridionale, X. évf. (1998) 3-4. szám. 6–24.

–*A Magyarkanizsa községi zsidóság története.* In: 67 évre titkosítva. A Martonosi Emlékház. Szerk.: Forró Lajos–Mózes Anita. Szeged, 2016. 20–23.

–*A magyarkanizsai Író tábor.* In: Kanizsa kincsei. Magyarkanizsa Község helyi értéktára. Szerk.: Fejős Sándor–Forró Lajos–Mózes Anita. Szeged, 2014. 53–56.

–*Education and Culture in Magyarkanizsa during the Dualist Era.* In: Délvidéki Szemle, II. évf. (2015) 2. szám. 17–32.

–*Gyógyfürdő.* In: Kanizsa kincsei. Magyarkanizsa Község helyi értéktára. Szerk.: Fejős Sándor–Forró Lajos–Mózes Anita. Szeged, 2014. 103–108.

–*Kanizsai képeslapok.* Szerk.: Fejős Sándor–Forró Lajos–Kávai Szabolcs. Szeged, 2013.

Magyarkanizsa rendezett tanácsú várossá válásának főbb momentumai. In: Délvidéki Szemle, IV. évf. (2017) 2. szám. 19–29.

–*Magyarkanizsa története 1895–1914.* In: Magyarkanizsa monográfiája 1848–1945. Főszerkesztő: Fejős Sándor. Magyarkanizsa, 2018. 127–179. (kézirat, nyomdakész állapotban. Délvidék Kutató Központ Archívuma, Csíkos Nyomda Szabadka)

–*Nemzetközi Futó- és Úszómaraton*. Magyarkanizsa Község helyi értéktára. In: Kanizsa kincsei. Szerk.: Fejős Sándor–Forró Lajos–Mózes Anita. Szeged, 2014. 57–60.

V. A szerző a témakörben tartott előadásai

–*„A magyar-szerb történelmi megbékélés feltételei egykor és ma”* című nemzetközi történettudományi és művelődéstörténeti konferencia a Délvidék Kutató Központ szervezésében. *„Gazdaság és társadalom a dualizmus kori Magyarkanizsán”* című előadás, Szeged, 2013. január 14.

– *„Fejezetek a Délvidék XIX-XX. századi történetéből”* című Nyári Egyetem az I. Kanizsa Fesztén, a Délvidék Kutató Központ szervezésében, *„Magyarkanizsa társadalmi és gazdasági viszonyai a XIX-XX. század fordulóján”* című előadás, Magyarkanizsa, 2013. július 3.

– *„Fejezetek a Délvidék történetéből. Magyar-szerb kapcsolatok – Közös múlt és közös jövő”* című nemzetközi történettudományi és művelődéstörténeti konferencia a Délvidék Kutató Központ szervezésében, *„Magyarkanizsa monográfiája 1848–1945”* című előadás, Szeged, 2014. január 23.

–*„XIV. Apáczai Nyári Akadémia”* című nemzetközi konferencia, *„Művelődés a Délvidéken a dualizmus korában”* című előadás, Újvidék, Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete, 2014. július 7.

„Fejezetek a Délvidék történetéből. Magyar-szerb kapcsolatok – Közös múlt és közös jövő II.” című nemzetközi történettudományi és művelődéstörténeti konferencia a Délvidék Kutató Központ szervezésében, *„Dr. Dömötör Miksa városi orvos tragikus sorsa”* című előadás, Szeged, 2015. január 23.

–*„VII. Több Nemzetiségű államok keletkezése és felbomlása Közép-Európában.”* című tudományos konferencia sorozat történészeknek, geográfusoknak, regionalistáknak és közgazdászoknak, *„Magyarkanizsa a dualizmus korában különös tekintettel a századforduló politikai, gazdasági és társadalmi viszonyaira”* című előadás, Szeged, 2015. március 6.

–*„Fejezetek a Délvidék történetéből. Magyar-szerb kapcsolatok – Közös múlt és közös jövő III.”* című nemzetközi történettudományi és művelődéstörténeti konferencia a Délvidék Kutató

Központ szervezésében, „*Művelődés és kultúra a dualizmus kori Magyarországon*” című előadás, Szeged, 2016. január 22.

– „*VIII. Több Nemzetiségű államok keletkezése és felbomlása Közép-Európában.*” című tudományos konferencia sorozat történészeknek, geográfusoknak, regionalistáknak és közgazdászoknak, „*Művelődés és kultúra a dualizmus kori Magyarországon*” című előadás, Szeged, 2016. március 4.

– „*Fejezetek a Délvidék történetéből. Magyar-szerb kapcsolatok – Közös múlt és közös jövő IV.*” című nemzetközi történettudományi és művelődéstörténeti konferencia a Délvidék Kutató Központ szervezésében, „*Magyarországi története 1895–1914*” című előadás, Szeged, 2017. március 23.

– „*A közös múlt és megbékélés a Délvidéken*” című konferencia a Délvidék Kutató Központ szervezésében, „*Magyarországi rendezett tanácsú várossá válásának főbb momentumai.*” című előadás, Magyarországi, 2017. október 14.

. – „*Fejezetek a Délvidék történetéből. Magyar-szerb kapcsolatok – Közös múlt és közös jövő V.*” című nemzetközi történettudományi és művelődéstörténeti konferencia a Délvidék Kutató Központ szervezésében, „*Fürdőélet a dualizmus kori Magyarországon*” című előadás, Szeged, 2018. május 17.

.